

О. Е. Корнійчук

ЕВОЛЮЦІЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ

Майбутнє економічної науки визначається сучасним станом економічної освіти. У свою чергу, зміст економічної освіти значною мірою залежить від того, що вона отримує (або не отримує!) від економічної науки. Тепер вища школа України щорічно випускає тисячі спеціалістів, які набагато ліпше розбираються, скажімо, в роботі Нью-Йоркської фондової біржі, ніж у тому, як працює ринок, де вони купують продукти. Це сталося через те, що здобуті ними знання не тільки неповні й неточні, але й не пов'язані з вітчизняною економікою.

За останнє десятиліття напрямки «Економіка» й «Організація виробництва» набули найбільшої популярності у вищій освіті. Відповідно зросла й пропозиція освітніх послуг. Майже в усіх вишах відкрито факультети економічного спрямування, створено значну кількість і нових спеціалізованих вишів, що призвело до перенасиченості кадрами цього профілю. Водночас виникла проблема невідповідності рівня підготовки спеціалістів для нових та реструктурованих фірм і підприємств. Причини цього схожі з тими, які турбують і економічну науку, а саме: дефіцит кваліфікованих, теоретично й практично орієнтованих викладачів-економістів та їхня слабка математична підготовка. З'ясувалося, що лідери вітчизняного підприємництва часто віддають перевагу не випускникам економічних факультетів і вишів, а математикам і фізикам, чия підготовка з математики та інформатики була вагомою підтримкою у швидкому освоєнні найбільш складних еко-

номічних та управлінських спеціальностей. Слід зауважити, що заклади вищої школи, які мали вже давно сформовані відділення економічної кібернетики або були традиційно сконцентровані на серйозній підготовці з математичної економіки й моделювання економічних процесів, найбільш упевнено пристосувалися до нової ситуації і їхні випускники-економісти є конкурентоспроможними в діловому світі.

Отже, потрібен глибокий аналіз структури сучасного економічного знання й тенденцій його еволюції. Недооцінка *розумової розвиненості* в економічній діяльності робить останню надто беззахисною проти натиску непрофесіоналізму.

«Наше достоїнство — не в оволодінні простором, а в умінні розумно мислити. Я не стаю багатшим, скільки б не привласнював земель, тому що за допомогою простору Всесвіт охоплює й поглинає мене, а ось за допомогою думки я охоплюю Всесвіт», — казав Блез Паскаль. Одним із завдань, визначених програмами з дисциплін економічного й математичного циклів для студентів-економістів, є розвиток *аналітичного мислення*. Як же має міркувати майбутній спеціаліст економічного профілю і що потрібно для активізації його розумової діяльності?

У реальному процесі пізнання аналітичне мислення доповнюється й переплітається з інтуїцією — основою творчого мислення. На противагу аналітичному інтуїтивне мислення характеризується тим, що в ньому немає чітко визначених етапів. Воно ґрунтується на згорнутому сприйнятті всієї проблеми в цілому, допомагає прийняти рішення в критичній ситуації й потребує перевірки висновків аналітичними засобами. «Логіка та інтуїція мають кожна своє завдання, — стверджував французький математик Анрі Пуанкаре. — Обидві вони немінучі. Логіка, яка одна може дати вірогідність, є знаряддям доведення, інтуїція — знаряддям винаходу» [2].

Ефективна економічна політика мусить спиратися на *довготермінове, стратегічне мислення та високий професіоналізм* спеціалістів. Сучасне суспільство потребує поглиблення знань за всіма напрямками, інтегрального підходу і в наукових дослідженнях, і в освіті для розв'язання проблем.

від яких залежить майбутнє покоління та цивілізації в цілому. Своєрідним вузлом, у якому переплітаються традиційні життєво важливі питання виробництва, економіки, охорони здоров'я, раціонального природокористування, політики, національної й загальнолюдської безпеки, є *екологія*. Розуміння й виконання пріоритетного завдання *екологізації економіки* — це докорінна перебудова, яка зачіпає практично всі елементи економічної системи.

Слід наголосити, що терміни «економічне мислення» й «мислення економіста» не однозначні. Перше є структурним елементом мислення кожної людини, зміст якого зумовлений типом суспільних відносин, місцем особистості у соціальній структурі, умовами її життя й праці, рівнем її інтелекту, освіти й потреб, отже, певною системою поглядів на сутність її господарювання та економічних процесів узагалі. Зрозуміло, що мислення професійного економіста, про формування якого йдеться, має бути проникливим і гнучким, підкріпленим передбаченням і ґрунтовними знаннями не тільки з економічних теорій і закономірностей. Комплекс основних складових, які впливають на розвиток мислення сучасного економіста, назвемо *тріадою взаємозв'язків*, а саме: 1) спілки філософії й політекономії; 2) сплетіння інтуїції й математики — інформаційної технології та 3) екології в економічному просторі.

Обґрунтуємо значущість кожного з цих взаємозв'язків.

Спілка філософії й політекономії. Головним завданням економічної науки має стати формування у студентів-економістів *цілісного бачення економічних процесів і економічної динаміки, вміння розглядати сучасні проблеми як елемент тривалої еволюції завдяки філософському осмисленню економічної діяльності*. В арсеналі економічної науки є все потрібне для того, щоб називатися справжньою наукою, галуззю філософії — любові до мудрості.

Великий німецький філософ Г.-В.-Ф. Гегель одним із перших усвідомив зв'язок політекономії й філософії. Вся наступна історія науки підтверджує, що для політичної економіки — методологічної основи всієї системи економічних дисциплін — особливо важлива єдність між справжнім на-

уковим розумінням господарських відносин та культурою мислення. Гегель бачив у політекономії науку, яка робить «честь думці», саме тому, що вона підіймається над емпіричним змістом і дає змогу зазирнути у внутрішню природу економічного знання.

У XVIII ст. склалася спілка філософії й політекономії. Питання економічного світогляду нерозривно пов'язуються з загальним світоглядом. Кене, Юм, Сміт, Тюрго та інші були не тільки економістами серед філософів, а й філософами серед економістів. Проте автори першого етапу розвитку наукової політичної економії не були професійними економістами. Їм властиві вчена універсальність і різнобічна діяльність, хист до математики та інтуїтивного прогнозування.

Економічну науку навряд чи можна осягнути, не ознайомившись зі світоглядом видатних економістів класичної політичної економії. Колумбом політекономії в Англії — так небезпідставно називали сера Уільяма Петті (1623–1687). Його математичні здібності були надзвичайними, і він до кінця життя залишався в цій галузі на рівні досягнень тодішньої науки. Маючи медичну освіту, Петті здобув ступінь доктора фізики. У сучасників він мав неоднозначну репутацію: блискучий учений, письменник і ерудит, неприборканий прожектор і фантазер, спритний махінагор. Становище багатого й практичного землевласника в поєднанні з допитливим розумом і гострою інтуїцією позначилося на нових захопленнях — він усе більше звертається до економіки й політики: пропозиції з податкової реформи, організація статистичної служби, поліпшення торгівлі тощо. Своїм винаходом У. Петті вважав *політичну арифметику (статистику)*, а його «Трактат про податки і збори» є найвизначнішим гвором в економічній науці XVIII ст. У ньому Петті так само, як і його видатний сучасник — філософ Локк, назвав *працю джерелом цінностей* і причиною збагачення. Цю думку згодом було покладено в основи і *класичної політекономії багатства*, і *марксистської політекономії праці*.

Основоположником і творчим розумом школи фізіократії (з грецької — «влада природи») є Франсуа Кене (1694–1774). Своє вчення про виробниче значення рільництва він

подав у математичній формі «Економічної таблиці» (1758), яка стала першою спробою й математичною ілюстрацією наукового аналізу суспільного відтворення. Для побудови цієї макроекономічної моделі Кене провів аналогію між кровообігом у людському тілі та рухом товарних і грошових потоків у суспільстві. Фізіократія є не тільки економічними теорією й політикою, а й *філософією економічного життя*. Світогляд фізіократів ґрунтується на ідеях Кене, викладених у його філософській статті з теорії пізнання «Очевидність» (1756) і надрукованій у Енциклопедії, яку видавали Дідро й д'Аламбер.

Та попри заслуги названих економістів, майже всюди формування економічної науки найчастіше пов'язується з іменем і працями Адама Сміта (1723–1790), видатного шотландського вченого кінця XVIII ст. Саме він створив першу повноцінну працю «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776), в якій розкрито загальні основи науки — теорію виробництва й розподілу. Захоплення математикою, дружба з філософом і економістом Д. Юмом, французькими філософами д'Аламбером, Гельвецієм і Гольбахом, фізіократами Кене й Тюрго певним чином вплинули на погляди Сміта й відбилися в основній його праці «Багатства народів», що є ніби прикладним розділом його моральної філософії. Внеском А. Сміта в економічний аналіз є розкриття значення ринків в організації економічного життя й забезпеченні швидкого економічного зростання. При цьому вчений доводив, що система цін і ринків здатна координувати діяльність людей і фірм без будь-якої директиви згори.

Економічні прогнози й фундаментальні позиції Сміта більш ніж на ціле століття передбачили і економічну політику багатьох держав, і напрямок наукового пошуку багатьох учених-економістів, зокрема Девіда Рикардо (1772–1823). Талановитий фінансист і спритний ділок, Д. Рикардо виявився здатним не тільки зрозуміти вчення А. Сміта та економічні погляди своїх сучасників, а й зробити власний внесок в економічну науку. Його думки з теорії земельної ренти й міжнародного поділу праці ввійшли в золотий фонд економічної думки. Праця «Засади політичної еко-

номії і оподаткування» (1817) засвідчує про винятково тонкий, аналітичний розум Рикардо, вміння логічно викладати думки, абстрактне розуміння економічного життя та економічних феноменів.

Загалом час з кінця XVIII ст. и початку XIX був надзвичайно багатим на економістів. Серед них назвемо хоча б систематизатора науки Сея, безкомпромісного критика капіталізму Сисмонді і автора скандально гучної праці «Дослід народонаселення» Мальтуса.

Переворотом у політичній економії стала праця «Капітал». Її автор К. Маркс (1818–1883) репродукував теоретичний аналог усієї системи капіталістичних виробничих відносин, розкрив її внутрішню природу і обґрунтував історичні тенденції її розвитку. Ідеї Маркса часто виходили за межі безпосередньо економічних питань, переплітаючись із філософськими, соціологічними й політичними. Він створив щось на зразок релігії, в основі якої лежать *соціальна рівність, воля, демократія*.

Новий підхід в аналітичній економії XX ст. започаткувала праця Дж. Кейнса (1883–1946) «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» (1936), яка стала теоретико-методологічною базою програм стабілізації економіки на державному рівні в декотрих країнах Європи і США та багато в чому визначає економічну політику і в теперішній час. Її основна й суттєво нова ідея полягала в тому, що система ринкових економічних відносин не є досконалою й саморегулюючою, що максимально можливу зайнятість і економічне зростання може забезпечити тільки *активне втручання держави* в економіку.

У другій половині XIX ст. капіталізм міцно утвердився в розвинених країнах. Сторінки економічних творів заповнюються математичними формулами й графіками, які ілюструють різноманітні ринкові ситуації. Поняття «політична економія» витискається поняттям *«економікс»* — *аналітична наука про використання обмежених ресурсів (земля, праця, капітал, підприємницькі здібності, інформація) з-ради виробництва різних товарів та послуг, їхнього розподілу та обміну між членами суспільства з метою споживання* — *неокласичний напрям, кейнсіанство, монетаризм, інституціоналізм*.

Майбутнє нашої ринкової економіки, тип соціально-економічного розвитку багато в чому неясні. У нас виникає негативна реакція на намагання встановити в Україні капіталізм, адже радянська економічна школа мала не тільки прорахунки, але й досягнення. Поки що не знайдено адекватних теоретичних альтернатив, більш-менш прийнятних для становлення української ринкової економіки. А шляхи вирішення соціальних питань взагалі залишаються відкритими в навчальній економічній літературі.

Враховуючи проблеми перехідної економіки й перебудови викладання економічних дисциплін, вітчизняні економісти звернулися до американських та західноєвропейських стандартів політекономії — економіксу. Проте країни, що розвиваються, максимально віддалені від *неокласичної рівноважної моделі ефективного ринку*. Водночас передумови, які характерні для економіксу (аксіоми повної раціональності, абсолютної інформованості, досконалої конкуренції, встановлення рівноваги завдяки ціновим механізмам тощо), ще не склалися в Україні.

На жаль, кількість навчальних посібників з політекономії українських авторів помітно перевищує їхню якість. В одному з підручників, наприклад, йдеться про виховну функцію економічної теорії, що «полягає у формуванні в громадян економічної культури, логіки сучасного економічного мислення, які забезпечують цілісне уявлення про функціонування економіки на національному й загальносвітовому рівнях і дають їм можливість виробити грамотну господарську поведінку в умовах ринкової системи» [1]. Це правильно. Але для досягнення сформульованої виховної мети в політекономію треба вносити й укореняти, по-перше, *критичний філософський дух*. Політекономія, чиєю функцією є послідовне обґрунтування найбільш ефективного соціально-економічного розвитку, має йти назустріч філософії — у цьому її сила і порятунк. Економічна наука покликана бути *філософією господарювання*.

По-друге, *моральні та етичні норми економічної діяльності*. Характерною особливістю нашої громадської думки є розуміння економіки як однієї зі сфер єдиного народного життя, пронизаного духовним і моральним початками.

Людина не просто прагне особистого матеріального добробуту, вона турбується і про своїх близьких, і про своїх нащадків, вона має обов'язок перед рідним народом, клітинкою якого вона є. Тому економіка покликана задовольняти всі, а не тільки матеріальні потреби людини.

По-третє, *національний підхід та особливості українського менталітету*. Уся історія західної економічної думки підтверджує, що будь-яка теорія, навіть найабстрактніша, має національні корені і може виявитися для іншої нації ліками або отрутою залежно від збігу або відмінності національних умов та інтересів (І. Т. Посошков, Н. П. Гиляров-Платонов, Д. М. Менделєєв, І. В. Вернадський, С. М. Булгаков, Є. Є. Слуцький, М. Г. Туган-Барановський, О. В. Чаянов, М. Д. Кондратьєв). Економічне мислення може бути тільки національним, і якщо такого немає, то економіка країни матиме лише пістрявий набір зарубіжних уявлень, які виражають не загальнонаціональні, а групові інтереси.

1. *Економічна теорія: Політекономія: Підручник* / За ред. В. Д. Базилевича. -- К.: Знання-Прес, 2001. -- С. 39.
2. *Пуанкаре А. Наука и метод* // Пуанкаре А. О науке. -- М.: Наука, 1990.